

ภาพอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมข้าวไทย

รัฐพล ไชยรัตน์ *

บทคัดย่อ

งานวิจัยในเรื่องอัตลักษณ์ภาพตัวแทนของข้าวไทยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการอัตลักษณ์และการสร้างสรรค์ภาพอัตลักษณ์ที่เป็นตัวแทนของความเป็นวัฒนธรรมข้าวไทยในรูปแบบของภาพดิจิทัล โดยพิจารณาประเด็นหลักของภาพตัวแทนในลักษณะของความเป็นอัตลักษณ์ร่วมสมัยของวัฒนธรรมข้าวไทย การศึกษาในประเด็นดังกล่าวผู้วิจัยทำการศึกษาการเปลี่ยนแปลงบทบาทของข้าวในวัฒนธรรมไทยทั้งในแง่มุมมองทางประวัติศาสตร์และความเป็นวัฒนธรรมร่วมสมัย จุดมุ่งหมายที่สำคัญคือการศึกษาพลังและอิทธิพลของวัฒนธรรมทัศน์ (Visual Culture) หรืออาจจะเรียกว่าวัฒนธรรมทางสายตาของความเป็นข้าวไทย

Abstract

This research is aimed at constructing rice identity and creating a body of artwork that communicates, in digital imagery, key issues around the contemporary representation of Thai rice culture. To develop this work, I will investigate the changing role of the rice in Thai culture both in historic and contemporary terms. A significant direct interest in this study is the power and effect of visual culture.

บทนำ

วัฒนธรรมข้าวและการเพาะปลูกข้าวเป็นวิถีชีวิตของชาวไทยที่เป็นเสมือนดังภาพสะท้อนที่แสดงถึงความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของชาติ เป็นสิ่งที่เปี่ยมพลังในการสร้างผลงานของผู้วิจัย การศึกษาในครั้งนี้เพื่อมุ่งที่จะสร้างสรรค์ ผลงานดิจิทัลที่เป็นสัญลักษณ์ร่วมสมัยของวัฒนธรรมข้าวไทย วัฒนธรรมทางสายตา (Visual Culture) เป็นสิ่งที่เราสามารถมองเห็นได้ผ่านทางสื่อต่าง ๆ ที่รายล้อมอยู่ในชีวิตประจำวันของคนในสังคม อีกทั้งยังมีอิทธิพลอย่างมากต่อการสร้างและการตีความประสบการณ์ของผู้รับสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมุมมองของวัฒนธรรมข้าวไทย การศึกษาในครั้งนี้ภาพของข้าวจะถูกนำไปปรับแต่งโดยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ เพื่อสร้างภาพความเป็นตัวแทนและแสดงให้เห็นถึงความเป็นวัฒนธรรมข้าวร่วมสมัยที่เป็นอัตลักษณ์ของเมล็ดข้าวเมล็ดหนึ่งในสภาพแวดล้อมที่เป็นตัวแทนของประเด็นและแนวความคิดที่มีอิทธิพลต่อการสร้างความเป็นวัฒนธรรมข้าวของชาติในปัจจุบัน

การศึกษาในครั้งนี้มุ่งเน้นในเรื่องการสร้างความเป็นตัวแทนของวัฒนธรรมข้าวโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางภาพ ในการศึกษาความเป็นภาพร่วมสมัยของข้าวและผลกระทบที่สืบเนื่องมาจากการรับรู้ของคนในสังคม Stuart Hall กล่าวไว้ในหนังสือ Representation: cultural representation and signifying

* รัฐพล ไชยรัตน์

รองคณบดีฝ่ายกิจการนิสิตและศิษย์เก่าสัมพันธ์ คณะบริหารธุรกิจ เศรษฐศาสตร์และการสื่อสาร มหาวิทยาลัยนเรศวร

practices ไว้ว่ามันเป็นเพราะเราที่อยู่ในสังคม ในวัฒนธรรมของมนุษย์เป็นผู้ที่สร้างความหมาย ให้กับสิ่งต่างๆ เขายังกล่าวว่า ดังนั้นความหมายจะเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาจากวัฒนธรรมหนึ่งหรือ อีกช่วงระยะเวลาหนึ่ง ไม่มีสิ่งที่จะรับประกันได้ว่า ทุกสรรพสิ่งต่างๆ ในวัฒนธรรมหนึ่งจะมีความหมาย เท่าเทียมกันกับอีกวัฒนธรรมหนึ่งเพราะมีความแตกต่างกันทางวัฒนธรรมนั่นเอง ซึ่งบางครั้งตัวรหัสทาง สังคมมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงในการกำหนด ความหมายให้กับสิ่งต่างๆ ในโลก

กระบวนการสร้างความหมายนั้นเป็นสิ่ง ที่สลับซับซ้อน วัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรมก็จะมี หนทางในการสร้างความหมายและสื่อสาร ความหมายผ่านทางสัญลักษณ์และความเป็นตัวแทน สัญลักษณ์ เป็นสิ่งที่มีความสำคัญในการศึกษาในเรื่องที่เกี่ยวข้อง กับสื่อเพราะมันจะเน้นย้ำว่าสัญลักษณ์เหล่านั้นเป็น โครงสร้างทางสังคม พวกมันไม่ได้ครอบงำความหมายที่ถาวร ดังนั้นบทบาทหน้าที่ในการวิเคราะห์ก็คือ การศึกษาการก่อร่างของสัญลักษณ์ที่ไม่ใช่ สัญลักษณ์ ใดสัญลักษณ์หนึ่งแต่เป็นระบบสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็น ถึงว่า ความหมายนั้นถูกสร้างขึ้นมาได้อย่างไร

ในแง่มุมทางศิลปะ ศิลปินสร้างสรรค์ สัญลักษณ์ขึ้นมาเพื่อสื่อสารกับสังคมได้อย่างไร ใน The Concept of Representation พิตคิน (Pitkin, 1972) กล่าวว่าศิลปินใช้บางสิ่งบางอย่างมาเป็น ตัวแทนของวัตถุหรือการมีบุคคลิกจำเพาะบางอย่าง เมื่อเขาสร้างสรรค์มันขึ้นมาและสร้างเงื่อนไข หรือข้อ อ้างอิงที่เกี่ยวข้องกับภาพลักษณ์นั้น ศิลปินสามารถใช้ สัญลักษณ์เป็นตัวแทนของสิ่งของบางสิ่ง สัญลักษณ์ นั้นอาจจะเป็นวัตถุสิ่งของที่เป็นที่รู้จักจดจำได้เป็น อย่างดี ซึ่งอาจจะเป็นสิ่งของหรือวัตถุใดๆ ก็ได้

เมื่อกล่าวถึงวัตถุสิ่งของที่เป็นที่รู้จักหรือ จดจำได้ Emiko Ohnuki-Tierney กล่าวไว้ใน Rice as Self: Japanese Identities through Time ว่าอาหารไม่เพียงแต่จะบอกว่าผู้คนในสังคมนั้นมี ชีวิตความเป็นอยู่อย่างไรแต่มันยังบอกถึงว่าผู้คน เหล่านั้นคิดถึงความเป็นตัวตนของพวกเขาและ ความสัมพันธ์ต่อผู้อื่นอย่างไร และยังกล่าวว่าอาหาร

เปรียบดั่งเสมือนกับตัวตนที่มีบทบาทที่สำคัญอยู่ สองความด้วยกันก็คือ

(1) การปรากฏอย่างสม่ำเสมอทั้งในรูปของ ตัวมันเองและภาพตัวแทนที่สำคัญและเป็นสิ่งที่ เตชะตาน่าสนใจ

(2) อาหารยังเป็นเสมือนกับ “หน้าตา” ที่ เผยให้เห็นถึงบางสิ่งบางอย่างที่สำคัญของวัฒนธรรม

“หน้าตา” ของภาพตัวแทน

เป็นเรื่องที่ปฏิเสธไม่ได้ว่าชาวนั้นเป็นส่วน หนึ่งของชีวิตประจำวันของผู้คนในสังคมไทยแต่การ ที่ชาวไทยจะสามารถเข้าใจถึงตัวตนของเราเองผ่าน ทางภาพตัวแทนของวัฒนธรรมข้าวไทยเป็นสิ่งที่ การศึกษาในครั้งนี้ให้ความสนใจเป็นประเด็นสำคัญ ซึ่งนั่นก็คือการสร้างภาพตัวแทนของวัฒนธรรมข้าว ไทยโดยวิธีการการใช้ภาพและสัญลักษณ์และภาพ ตัวแทนร่วมสมัยในการสร้างสรรค์ภาพร่วมสมัย ของ ข้าวไทย รวมถึงผลสืบเนื่องที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้รับ ทราบของคนไทย ยิ่งไปกว่านั้น การวิจัยนี้ยังศึกษา ถึงภาพตัวแทนที่สำคัญของข้าวและการทำความเข้าใจว่าเราจะสามารถเข้าใจตนเองผ่านทาง “หน้าตา” ของภาพตัวแทนนั้นได้อย่างไร

ในการที่จะสร้างผลงานภาพดิจิทัลที่จะสามารถ สื่อความหมายและนำเสนอในเชิงวิพากษ์ ในรูปแบบ ของภาพตัวแทนที่มองเห็นได้นั้นมีความสำคัญที่จะ ต้องศึกษาเพิ่มเติมว่าอะไรคือภาพอัตลักษณ์ของเมล็ด ข้าวหอมของไทย ผู้คนมากมายที่อาศัยอยู่ใน ประเทศ ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งรวมทั้งตัวผู้วิจัยเอง มีประสบการณ์ในการบริโภคข้าวเป็นอาหารหลักมา เกือบจะทั้งชีวิต มีผู้กล่าวว่า “เราจะเป็นในสิ่งที่เรากิน we are what we eat” ดูจะเป็นคำพูดที่เป็นความ จริงอยู่ไม่น้อย เมล็ดข้าวสีขาวนุ่มๆ นั้นจริงๆ แล้วเมื่อ บริโภคเข้าไปก็จะแทรกซึมเข้าไปเป็นพลังงานอยู่ใน ทุกๆ อณูของร่างกายมนุษย์ อย่างไรก็ตามเรารู้จักกับ สิ่งที่เราบริโภคเข้าไปมากน้อยเพียงใดอาจจะกล่าวได้ ว่าบรรดาผู้ที่บริโภคข้าวเป็นอาหารหลักนั้นมีผู้คนใน สังคมเพียงไม่กี่กลุ่มเท่านั้นที่ทราบถึง กระบวนการใน การเพาะปลูกข้าวและเก็บเกี่ยวข้าว

การเกษตรกรรมเพาะปลูกข้าวได้มีการปฏิบัติสืบเนื่องกันมายาวนานในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในประเทศไทยเชื่อว่าเป็น กลุ่มประเทศแรกๆ ในโลกที่มีการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวข้าว (around 2960 b.c., Gomez, 2001) ต่างจากพืชชนิดอื่นที่เราปลูกเป็นไม้ประดับหรือพืชเก็บดอกผลในแปลงสวน การปลูกข้าวในประเทศไทยดูเหมือนว่าจะถูกส่งวนให้อยู่ในกลุ่มประชากร กลุ่มใหญ่กลุ่มหนึ่งของสังคมไทย ผู้ซึ่งมีการประกอบอาชีพทางการเกษตรโดยใช้ปัญญาที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษมีความชำนาญ ในการดูแลรักษาต้นข้าวให้ได้ผลผลิตที่ดี การเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวข้าวในประเทศไทยมีประวัติประเพณีความเป็นมาที่ยาวนานและยังเป็นตัวแทนที่สำคัญของวัฒนธรรมไทย ดังนั้นอัตลักษณ์ของข้าวไทยก็เปรียบดั่งอัตลักษณ์ของคนไทย ดังคำกล่าวที่ว่า เราบริโภค “ข้าวอย่างไร” บ่งบอกว่าเราคำนึงถึงความเป็นตัวตน อัตลักษณ์ และความสัมพันธ์ต่อผู้อื่นในสังคมอย่างไร

กระบวนการคัดเลือกพันธุ์ข้าวในประเทศไทยได้ผ่านกระบวนการคัดสรรมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนานเป็นกระบวนการที่มีความสำคัญในการที่จะคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับประชากรผู้คนในสังคมดังนั้นข้าวทุกๆ เมล็ดที่เราปลูกย่อมจะเป็นเมล็ดที่ผ่านการคัดสรรมาอย่างพิถีพิถันและเหมาะสม ต้องขอบคุณภูมิปัญญาของบรรพบุรุษชาวไทยที่บรรจงคัดสรรพันธุ์ข้าวเพื่อที่จะทำให้แน่ใจว่าลูกหลานจะได้เพาะปลูกและบริโภคข้าวที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตของชาวไทย

Figure 1.1: Just rice 1, Source(s): R. Chaiyarat, 2013.

Figure 1.2: Just rice 1, (Extreme close-up), Source(s): R. Chaiyarat, 2013.

ถึงแม้ว่าผู้วิจัยจะเติบโตในจังหวัดทางภาคใต้ของประเทศไทยสองข้างทางที่เต็มไปด้วยนาข้าว บางครั้งยังเคยมีส่วนร่วมในกระบวนการปลูกข้าว เช่นการนำต้นกล้ามาปักดำในนาข้าว แต่ก็ยังไม่เคยมีประสบการณ์ในขั้นตอนของการเพาะต้นกล้าที่เริ่มตั้งแต่การเพาะต้นอ่อนให้งอกออกมาจากเมล็ดข้าวเปลือก เมื่อเมล็ดข้าวเปลือกนั้นอยู่ในความชื้นและอุณหภูมิที่เหมาะสมต้นกล้าก็จะเริ่มงอกออกมาจากข้าวเปลือกหลังจากที่แช่อยู่ในน้ำสะอาดเพียงชั่วข้ามคืนและนำมาห่อด้วยผ้าชุมน้ำอีก 1-2 วัน เมล็ดพันธุ์ข้าวก็จะเผยให้เห็นถึงพลังแห่งการเจริญเติบโตที่แฝงอยู่ สิ่งแรกที่สังเกตเห็นได้ก็คือจะเริ่มมีกลิ่นหอมที่ระเหยออกมาจากเมล็ดพันธุ์ที่กำลังงอกนั้น ดังจะประกาศ ให้รับรู้ถึงความมีชื่อเสียงของมันตั้งแต่ต้นกล้าเริ่มจะแตกและงอกออกจากเมล็ดทำให้ทราบและยืนยันว่านี่คือข้าวหอมพันธุ์แท้

Figure 2.1: The Right (Rice) Seed 2/3
Source(s): R. Chaiyarat, 2013.

Figure 2.2: The Right (Rice) Seed 3/3
Source(s): R. Chaiyarat, 2013.

ถ้าเปรียบข้าวเป็นดังตัวเราเองประชาชนคนไทยเรารู้จักข้าวของเรามากน้อยเพียงใด ในขั้นตอนแรกๆ ของการศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงทำการทดลองปลูกข้าวด้วยตนเอง เพื่อที่จะสามารถเข้าใจถึงวงจรชีวิตของต้นข้าวและสามารถบันทึกประสบการณ์ตรงโดยการสังเกตและบันทึกภาพตั้งแต่การที่ต้นข้าวนั้นงอกออกมาจากเมล็ดได้อย่างไร โดยใช้ภาพถ่ายดิจิทัลเป็นเครื่องมือในการสร้างความหมายของประสบการณ์ที่ได้รับจากเมล็ดข้าวและเป็นแนวทางที่ผู้วิจัยที่จะสามารถได้มาซึ่งภาพที่ใกล้ชิดและการมีประสบการณ์ตรงในทุกๆ ขั้นตอนของวงจรของการปลูกข้าว พันธุ์ข้าวที่ผู้วิจัยเลือกเป็นข้าวหอมชนิดหนึ่งของไทยที่สามารถเพาะปลูกได้เฉพาะในสภาพภูมิอากาศร้อนชื้นและต้องอยู่ภายใต้การดูแลรักษาที่เหมาะสมในความเป็นจริงแล้วข้าวหอมของไทยเป็นที่รู้จักกันดีในเรื่องของกลิ่นหอมอ่อนๆ ที่ระเหยออกมาหลังจากการหุงกลิ่นหอมของข้าวชนิดนี้มีความเป็นเอกลักษณ์ที่มักจะนำไปเปรียบกับกลิ่นดอกไม้

Just Right

Commentary on the Visual Representation

Figure 3.1: Fragrant Rice No.1
Source(s): R. Chaiyarat, 2013

Figure 3.2: Just Rice No.1
Source(s): R. Chaiyarat, 2013.

มันเป็นสิ่งที่สำคัญที่ในการที่จะต้องทำความเข้าใจกับความสำคัญของข้าวในรูปแบบของสัญลักษณ์ภาพตัวแทนวัตถุประสงค์หนึ่งของการศึกษาในครั้งนี้คือการค้นหาว่าอะไรคือภาพตัวแทนของข้าว สิ่งที่เราคาดหวังจากการศึกษาในครั้งนี้คือสามารถที่จะสร้างความเชื่อมโยงระหว่างชีวิตร่วมสมัยกับวัฒนธรรมข้าวไทย การคัดเลือกพันธุ์ข้าวในประเทศไทยได้ผ่านกระบวนการคัดสรรมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานเป็นกระบวนการที่มีความสำคัญในการที่จะคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมและผู้คนในสังคม ดังนั้นข้าวทุกๆ เมล็ดที่ปลูกในท้องถื่นย่อมจะผ่านการคัดสรรมาอย่างพิถีพิถันและเหมาะสม ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษชาวไทยจึงเป็นสิ่งที่ทรงคุณค่าควรนำมาศึกษาเพื่อให้ได้พันธุ์ข้าวที่มีผลผลิตที่ดีต่อไป

Figure 4.1: Full of Faith No.1,
Source(s): R. Chaiyarat, 2013.

Figure 4.2: Full of Faith No.2,
Source(s): R. Chaiyarat, 2013.

บทสรุป

ภาพของเมล็ดข้าวที่อยู่ตรงหน้าของผู้วิจัยเผยให้เห็นถึงบางสิ่งจริงๆ แล้วดูเหมือนจะยิ่งใหญ่เกินจริง มีพลังที่แผ่รณอยู่นอกกว่าที่จะ จินตนาการได้ ถ้าวลองคิดดูว่าการหย่อนเมล็ดข้าวสักเมล็ดลงบนพื้นภายใต้สภาพแวดล้อมและการดูแลที่เหมาะสมเมล็ดข้าวเพียงเมล็ดเดียวก็อาจจะสามารถผลิตอาหารที่เพียงพอต่อการบริโภคของประชากรทั้งโลกได้เลยทีเดียวและนั่นก็เป็นสิ่งที่เป็นแรงบรรดาลใจให้ผู้วิจัยมองเห็นความเป็นตัวตนของตนเอง

ในงานศึกษาในที่เกี่ยวข้องกับภาพตัวแทน (Representation) มุ่งที่จะค้นคว้าในเรื่องการสื่อสารอัตลักษณ์ด้วยภาพจากภาพตัวแทนของวัฒนธรรมข้าวไทย การสื่อสารอัตลักษณ์ผ่านทางภาพที่เป็นตัวแทนทางวัฒนธรรมถูกใช้เป็นเครื่องมืออันทรงพลังที่จะก่อให้เกิด ความรู้ความเข้าใจ และการสร้างทัศนคติที่ดีให้กับผู้คนในสังคม

การศึกษาวิจัยในเรื่องการสื่อสารอัตลักษณ์ภาพของวัฒนธรรมข้าวไทยใช้แนวความคิดเกี่ยวกับการสร้างอัตลักษณ์ที่กล่าวไว้ว่าเราควรคิดว่าอัตลักษณ์นั้นเป็นดั่ง”ผลิิตผล” (Stuart Hall) และมิได้มองว่าอัตลักษณ์คือภาพความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์ที่เสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้วและอาจจะกล่าวได้ว่า ภาพอัตลักษณ์ (Identity) ของวัฒนธรรมข้าวไทยนั้นไม่ได้โปร่งใส ไม่สลับซับซ้อนและเข้าใจได้ง่าย หรือ ภาพอัตลักษณ์ นั้นไม่ได้เป็นสิ่งที่จะไม่ก่อให้เกิดปัญหาหรือข้อกังขาใดๆ (unproblematic) หากแต่อาจจะกล่าวได้ว่า การสร้างภาพอัตลักษณ์ของข้าวไทยนั้นยังคงอยู่ในกระบวนการที่ไม่มีวันที่จะเสร็จสิ้นสมบูรณ์ ยังคงอยู่ในกระบวนการที่มีการพัฒนาและปรับเปลี่ยนได้อยู่เสมอและภาพอัตลักษณ์ดังกล่าวก็เป็น“ผลิิตผล”ที่ถูกก่อร่างและสร้างสรรค์ขึ้นอยู่เสมอ“ความเป็นตัวแทน” (Representation) ของวัฒนธรรมข้าวไทย เพื่อที่จะเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

บรรณานุกรม

- Ball, Katherine M. (1969) *Decorative motives of Oriental art*. (New York : Hacker Art Books, 1969).
- Baudrillard, Jean. (1994) *Simulacra and simulation*, translated by Sheila Faria Glaser. Ann Arbor : (University of Michigan Press, c).
- Chaiyarat, Rattapol, (2013) *Just Rice, Just Right: Identity and Representation in Comtemporary Rice Culture of Thailand*, *Humanities and Social Sciences Review*, University Publication.net, 2013, Volume 02, Number 04.
- Finkelstein, Joanne. (2007) *The Art of Self Invention: Image and Identity in Popular Visual Culture*, Publisher: I. B. Tauris, London.
- Gomez, Kwanchai A. (2001) *Rice, The Grain Of Culture*, Thai Rice Foundation under Royal Patronage, Retrieved January 15, 2013, from http://www.thairice.org/html/article/Rice_thegrain_of_Culture.pdf
- Hamilton, Roy W. (2004) *The Art of Rice: Spirit and Sustenance in Asia*, University of California Los Angeles, Fowler; 1st Edition edition.
- Hall, Stuart. (1996) *Cultural Identity and Cenematic Representation*, *Black British Cultural Studies: A Reader*, Houston A. Baker, Jr., Manthia Diawara, and Ruth H. Lindeborg, (editors). University of Chicago Press, U.S.A, p. 210
- Hall, Stuart. *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, The Open University, SAGE Publication Ltd, 1997.
- Kress, Gunther and Leeuwen Van, Theo. *Reading Images: The Grammar of Visual Design*, Publisher: Routledge, London, 1996.
- Lacey, Nick. (2009) *Semiotic, Image and Representation: Key concept in Media Studies*, Published by Palgrave Macmillan.
- Mitchell, W. J. Thomas. (1994) *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation*, The University of Chicago Press, Chigaco, USA.
- Ohnuki-Tierney (1993) *Rice as Self: Japanese Identities through Time*, Emiko, Princeton University Press, New Jersey
- Pitkin, Hanna Fenichel. (1972) "Standing For": *Symbolic Representation, The Concept of Representation* , (University of California Press, Ltd. London England), 94.
- Rose, Gillian. (2007). *Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*, (SAGE Publications Ltd), xiii.
- Sturken, Marita and Cartwright, Lisa. *Encoding and Decoding, Practices of Looking: An Introduction to Visual Culture*, Oxford University Press, Incorporated, 2009.